

Миодраг Алексић

ПОШТАНСКИ САОБРАЋАЈ У ЈАГОДИНИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Из историје поштанско — весничког саобраћаја

У историји људског друштва комуникације и преношење вести представљају један од најважнијих фактора организовања. Први човеков артикулисани израз, покрет или знак представља исконску жељу за преношењем сазнања у облику информације. Шире етничке и политичке заједнице као што су племе, народ и држава захтевале су одређени систем управе и развијање весничког (гласничког) саобраћаја, који је, без сумње, непосредно утицао на појаву и употребу писма и писмености.

Историјске чињенице указују да је први систем преношења писаних вести на подручју централног Балкана био организован у време римске владавине овим крајевима, и то комуникацијом која је ишла линијом: Singidunum (Београд), Viminacium (Костолац), Idimum (Велика Медвећа), Mutatio ad Octavum (Дражмировац), Horreum Margi (Буприја), Sarmates (Параћин) и Naissus (Ниш). Од села Крушара испред Буприје одвајао се према данашњој територији општине Светозарево важан крак ове комуникације који је ишао поред Бурђевог брда, косом Белијан у Шуљковац, Драгошевац до Жупањевца, који је био најзначајнији римски центар за западно Поморавље.

У подножју Бурђевог брда пронађена је на овом путу велика остава римског новца (III—IV век) заостала иза убијеног римског благајника. Фонд обухвата око 3.500 римских денаријуса и чува се у Завичајном музеју у Светозареву.

Можемо закључити да је појава организованог поштанског саобраћаја у непосредној вези са организовањем државе и њеног административног апарата који је захтевао добру повезаност са свим деловима постојеће и освојене територије. То потврђује и византијски историчар Прокопије

описујући владавину цара Јустинијана речима да су владари „из потребе за брзим и правоременим сазнањем вести о догађајима у њиховом царству, већ одавнина оснивали своје гласничке службе, намећући трошкове њезина одржавања својим подложницима”.

Гласници у средњем веку

Пошта у средњем веку одвијала се углавном централним комуникацијама за службене (државне и војне) и цивилне, трговачке и друге потребе. Главно саобраћајно и поштанско средство били су коњи на којима су се гласници веома брзо кретали. За царске потребе коришћена су кола (каруце), које су, уједно, превозиле и различит драгоцен терет.

Жиречек, писац Историје Срба, наводи да је Хајнрих Лав морао 1172. године на друму од Дунава до Ниша, којим су се често кретали крсташи, да напусти кола већ између Браничева и Равног (Ћуприја), јер су сваки час западала у блато, те се товар преносио животињама. И српски властелини и цареви су путовали колима по равнијем терену. Постојање гласника и превозних средстава забележено је у бројним српским средњовековним повељама као и на фреско — представама у манастирима. Од XIV века у употреби је каравански саобраћај коњима или камилама, који се махом користи за трговачке потребе. Старо име за Багрдан код Светозарева „Деве Баири” означава камиљи пут и стајалиште каравана на Цариградском друму. У историји Дубровника наводи се да је веза са залећем и унутрашњошћу одржавана преко гласоноша (*cursor, corrierius*) који су ишли до Цариграда, Солуна, Видина и других места.

Турско освајање Балканског полуострва увело је и карактеристичан начин преношења вести. После Сулејмановог освајања Београда 1521. године, почело је масовније насељавање турских службеника, трговаца и занатлија што је изискивало сталну везу са Цариградом. Због тога је било нужно да се у градовима кроз које је пролазио Цариградски друм подигнути ханови за прихватање путника, војника и цивила, и професионалних гласоноша — татара. У Београду је до краја XVI века подигнуто више ханова и каравансераја. Први је подигао велики везир Пири Мехмед — паша 1523. г. а највећи Мехмед Паша Соколовић 1576. године.

Потребу установљења поштанске линије од Београда до Цариграда изискивали су и учесталији дипломатски односи између Аустро-Угарске и Турске када је 1563. године постављен аустријски резидент у Цариграду. Пут дипломатске поште ишао је територијом Србије преко Београда, Паланке, Јагодине и Ниша. У једном запису о царском куриру помиње се турски татарин (гласник) који је 1565. г. јашући дању и ноћу, пренео резидентову пошту од Цариграда до Беча у рекордном времену од 11 дана.

Организација татарске службе и на Цариградском друму и на другим турским комуникацијама била је добра. Сами татари су уживали на путу привилегије због важности поште коју су носили, а могли су и да изнајмљују свеже и одморне коње. Мензуланама (поштанским станицама) су управљали мензил-ханције са потребним бројем сурудија, сахија и чауша који су као помоћна снага одржавали мензулану и коње. Сурудије су носиле вести од једне мензулане до друге и са споредних на главни друм у периоду 1688—1690. и 1717—1739. г. Забележено је велико рушење мензулана у време сукоба Турске и Аустро-Угарске, нарочито у походима аус-

тро-угарске војске. У првом прекиду пошта је стизала у Београд преко Дубровника, а у другом преко Румуније и Бугарске.

Поштански саобраћај у Србији почетком XIX века

У првом српском устанку нису постојали јединствени прописи о организовању поштанско-курирских веза, већ се једноставно пренос писама и других докумената регулисао наредбама. Непосредни повод за сечу кнезова 1804. године, која је подигла Србе на устанак, био је заробљавање српског гласника са писмом у коме се српске војводе обраћају Аустро-Угарској царевини за оружје. Када је избио устанак Караборђе је издао наређење преко гласника да преостале српске главешине подигну народ на Турке у градовима. У периоду 1804—1811. г. веза са Цариградом била је прекинута, а устаничка пошта се преносила преко гласника-коњаника. Када је 1811. године образован српски Правитељствујући совјет, у циљу оживљавања трговине између Истока и Запада понуђен је Аустро-Угарској пут ка Турској. Међутим, под ратним условима ова трговина није имала већег значаја.

Из Првог српског устанка сачувана су Караборђева писма упућена преко гласника угледним војводама Петру Добрњцу (1805.), Живку Шљивићу (1811.) и Антонију Пљакићу (1810. г.). Ипак се 1811. година узима као почетак организовања српске поште, када је Караборђе наредио да се у свим ослобођеним крајевима „учине мензулане“ са по 4 коња и 3 мензуланције. У писму упућеном Матији Ненадовићу, Караборђе помиње питање издржавања мензулана и изричито наређује да се потребна средства прибаве путем пореза. Овим одредбама Караборђе је, практично, зачетник „србске поште“ што се види и из његовог Протокола из 1813. г. „Писати Совету... Стојану Константиновићу из Јагодине да држање мензулана трошак платити у напредак војводе сами мензулане да држе“. Овим одредбама трошкови преношења поште пали су на локалну управу која је морала да издржава коње и послугу у мензулани.

У циљу боље организације власти у Србији, Турци су на главном Цариградском друму на растојању од 50—60 километара (10—12 сати јахања) подизали по једну поштанску станицу, „мензулхану“, за мењање коња путујућих поштарара (татара) и за одмор и коначк службеника и „царских људи“. У Београдском пашалуку било је три „царске“ мензулане: у Београду, Хасан-Пашиној Паланци (Смед. Паланци) и у Јагодини (Светозареву), а до Цариграда укупно 17 мензулана за 183 сати јахања. У то време је, дакле, раздаљина између Београда и Јагодине износила око 25 сати јахања, а пут од Београда до Цариграда се прелазио за 7—10 дана „татарског терања“. Колика је важност мензулана у ово време показује и податак да је за ову сврху из народне благајне 1815. г. путем пореза издвојено 85000 гроша, а 1817. г. чак 180000 гроша. Све три мензулане у Београдском пашалуку издаване су под закуп, а закупник је морао имати већи број добрих и издржљивих коња. У Београду је било 60, а у Паланци и Јагодини по 40 коња. Постоји податак да је аренда (закуп) јагодинске мензулане за 1816. годину стајао 57.500 гроша.

Да би се мензулане могле саме издржавати одређена је за целу царевину ферманом Султана Махмуда II 1826. г. нарочита такса на путовање поштанским колима „20 пара на сахат кирије“ коју су плаћали сви, било

да путују званичним или приватним послом. У прво време Турци нису дозвољавали да српски татари одржавају везу са Цариградом, па је Кнез Милош 1815. г. основао сопствену татарску службу при Књажевској канцеларији у Београду. На челу татара налазио се „татар-ага“. Кнез Милош је користио татаре у одржавању везе са Портом и депутатима у Цариграду све док преговори 1830. г. нису завршени.

Прва званична српска депутација носила је у Цариград писану повељу султану, а сачињавали су је по налогу Кнеза Милоша, кнез Милоје Тодоровић из Јагодине и калуђер Неофрит. Они су на пут кренули 12. августа 1815. г. у пратњи личног везировог татарина Харем-џеџаје. Док порта није коначно 1830. г., првим Хатишерифом, признала српску самосталност у Цариград је било послато седам депутација и то: две 1815. г., трећа у лето 1816. године, четврта у пролеће 1820. г., пета с јесени 1820. шеста 1827. године и седма фебруара 1830. године. Ово су биле и прве званичне дипломатске активности Србије и Турске и уједно преношење писаних докумената у виду молби и фермана.

Одмах по ослобођењу оснивају се „вилајетске“ српске поште које су бивале све бројније, тако да су царске губиле у значају. По књигама расхода из 1834. г. у Србији је поред царских било и 20 споредних поштанских станица, а трошак јагодинске мензулане спао је на 16.000 гроша годишње.

Имајући у виду геополитички значај Јагодине почетком XIX века, кнез Милош је настојао да у овдашњој мензулани раде њему поуздани људи који ће га верно обавештавати о проласку турских татара и вестима које су они носили. Тако се 1819. г., поред турских мезуланција Авди-аге и Ибриш-аге помиње и један српски мезуланција „Нови Јанићије“ који је закупио мезулану за 25.000 гроша годишње, а већ 1824. г. постаје главни јагодински мезуланција. Истовремено се указом из 1824. г. у царским мезуланама постављају „кирицибаше“ које су морале да држе коње и издају их под закуп — кирију. Од тада су са татарима путовала и приватна лица, а пут је био угоднији и службеним делегацијама. Једно од највећих путовања тога времена прошао је караван везира Хусеин-паше Гаванозоглуа који је дошао у Београд преко Ниша, а конаци су били у Јагодини, Паланци, Коларима и Гроцкој. Новом везиру је требало од Буприје до Београда 5 дана (137 км. што значи 27 км. дневно).

Из докумената Књажевске канцеларије у Крагујевцу види се да је јагодински мезуланција Јанићије Радовић био веран обавештајац кнеза Милоша. У том послу су му помагали суручие (поштоноше) и сези (коњовоци) који су путовали до прве најближе мезулане, предавали пошту и враћали се навраг. Поред њих, постојали су и сахије — весници пешаци који су се бавили овим послом као искључивим занимањем. Испод левог колена носили су прапорце и нико их на путу није дирао, чак ни хајдуци ни разбојници. Сахије су практично били једини гласници за обичан свет и одржали су се све до 1830. г.

Први опис јагодинске мезулане сачуван је из 1826. г. у записима „Путештвије по Србији“ Јоакима Вујића, који описујући цамију каже „код ове цамије јест једна велика штала за 50 коња која се зове мезулана, то јест пошта, и садањи постајстор именује се Јанићије Радовић, а поред њега и 6 суручија и 26 коња“. Указом кнеза Милоша из 1827. г. регулисани су и трошкови татара на путу и то: На трошак за кирију од Јаго-

дине до Цариграда по 120 гроша на коња, пак колико коња устреба, онолико по 120 гроша да се дадне татарима а да на јело и пиће и најпојницу суручијама на путу на дан по 14 гроша“. Занимљиво је да су татари и суручије уживали велику заштиту народа и да су врло ретко били нападани и пљачкани, без обзира коме припадали или чију пошту носили. И сам кнез Милош је издавао наређења „да се нико не усуди за живот главе, дирнути и трговце и татаре чије му драго, у поште или какога му драго путника који Цариградским друмом иде“.

После стицања независности Србије 1830. г. и повлачења турских поштанских градова, поштанска служба се реорганизује и приближава потребама народа. Тако је 1834. г. по заповести кнеза Милоша дата на лицитацију грочанска, јагодинска, баточинска и ражањска мезулана. Уједно је дат налог да се обнове, прошире и дограде турске мезулане, као на пример у Јагодини, где је „правитељствујушћа мезулана“ наставила да ради у старој турској грађевини. До доношења Сртењског устава 1835. г. надзор над свим поштама у Србији водила је Књажевска канцеларија, поштител унутрашњих дела и кнез Милош лично, а од 20. фебруара 1835. г. постављен је стални управитељ пошта који се имао старати о напретку и развоју српских пошта. Први „надзиратељ“ српских пошта био је Јаков Јакшић постављен посебним кнежевим указом. Од овог времена поштанска служба у Србији почела је брже да се развија, те је већ 1837. г. под закупом било 20 мезулана са 332 коња и укупним годишњим трошковима од 8000 талира.

Уредбом од 20. маја 1839. г. татари добијају посебну поштанску организацију на челу са татар-агом која је деловала при Попечитељству иностраних дела. Њима је био придодат и један „пост-експедитор“ чија је дужност била да заводи сва званична писма што преко татара приспевају или одлазе. Он је уједно био и врховни заповедник татара и полагао је усмену и писмену заклетву пред Кнезом. Званична и приватна писма морала су пре одласка бити уведена у „Протокол експедирано унутреност Србије приватни и званични писма“ са упутством да се „при уводу у Протокол ваља на свако писмо ставити обратно од стране печата. Номеру под којом је оно у протокол уведено, као и варош, дан и месец кад је писмо експедирано“. Истовремено је по налогу Кнеза уведена такса којом се од свих без разлике наплаћује по 2 гроша за сат јахања „изузимајући само наше татаре који ништа не плаћају и чиновнике са Објављенијама који буду по попечатељственом послу путовали“.

Татари су такође били ослобођени наплаћивања мостарина и скеларина што је било регулисано посебном уредбом из 1840. године.

Од 1840. г. мезулане прелазе у надлежност Окружних начелстава која су даље водила рачуна о њиховим потребама и исплаћивању послуге. Од овог времена све више се преноси приватна, најчешће трговачка преписка, упоредо са оживљавањем привредне активности, заната и индустрије. Татари су од поштињаоца ове кореспонденције све чешће примали „бакшиш“, а питање тарифе приватне кореспонденције привремено је било уређено тако да се на сва писма, без разлике на растојање места, наплаћује 20 пара ако су мања од једног табака, а за већа од једног табака по 1 грош.

Оснивање поште у Јагодини 1843. г.

Према подацима Емила Цветића, писца књиге „Стара Јагодина“ 1910. г., почела је изградња прве јагодинске поште 1840. г. на месту старе мезулане. Опис ове грађевине налази се у документима Министарства финансија из 1843. г. где се каже да је: „Плац мезулане јагодинске Правитељству принадежећи у Јагодини јест у дужини 25 а у ширини 13 фати, без да је заграђена, а она је мезулана од камена сазидана и ћерамидом покривена. По одласку турака заостала су 4 зида каменита на подобју бивше неко време касарне турске на којима је наше Правитељство по потреби својој мезулану начинило“.

До издавања „Устроенија поштанског заведенија“ исте 1843. г. које се сматра првим основним актом о увођењу јавног поштанског саобраћаја у Србији, уведене су у свим већим местима поштанске експедиције за пренос пошиљки и превоз путника, а од 1842. г. организован је и редован превоз путника мезуланским коњима. У Јагодини је оваква пост-експедиција уведена још 1841. г. Из једне жалбе Попечитељства внугрених дела сазнајемо о нередовном одашиљању поште из јагодинске Пост-експедиције у Алексинац који је био гранична варош према Турској. У жалби се наводи да Начелничество јагодинско сачека две и више пошта-писама па их онда заједно отпрема што успорава поштански саобраћај.

Устроеније поштанског заведенија од 15. Октобра 1843. г. коначно је регулисало функционисање поштанских пошиљки и јавног саобраћаја у Србији. Овим документом установљавају се поште и поштанске експедитуре „које ће се нуждним персоналом снабдевати и занимати се деловодством поштанског опредељења“, а да ће мезулане „снабдевене нуждним служитељима и коњима ка преношењу поштанских предмета служити“.

Истим указом установљава се за целу Србију Управитељство поштанско које ће управљати и надзирати поште и пост-експедиције у свим већим местима и варошима. Одређене су такође поштанске линије за кретање поштоноша од којих је „друга, најважнија линија ишла од Београда преко Гроцке, Колара, Паланке, Баточине, Јагодине, Ђуприје, Параћина и Алексинца“. Кнежев указ за увођење овог Управитељства наводи разлог „ради олакшања за нуждно, скорие и точније саобштеније, којим се трговина и свака полезна радња подиже и распрострањава, да се ствари и лица лако, сигурно и скоро из едног места у друго пренети могу“.

У Уредби се даље одређује да свака пошта мора имати званични печат, теразије за мерење писама, кантар за мерење аманета (пакета), сандук за касу и жигљати за означање поштанских места. Установљава се за потребе поштанске манипулације следеће особље: пост-експедитори, пост-официри и пост-мајстори. Пакети са писмима су се носили од једне станице до друге уредно, сваке седмице двапут, с тим што су са споредних праваца ручно или у запрези доношени у најближу станицу на „сојузној линији“ и одатле експедовани. Овим законом установљена је и „Уредба за наплаћивање такса поштански“ са монополом да нико други сличну установу не може основати. Треба рећи да је Србија копирала аустро-угарски поштански систем који је био на знатно вишем ступњу развоја.

О оправданости завођења Управитељства поштанског указује чињеница да је већ 1844. г. било 4211 нумера званичне кореспонденције. Пошта је у Јагодину стизала средом и суботом после подне, а полазила недељом

и четвртком пре подне. „Делижанси са аманетима“ (каруце) ишли су из Београда на границу у Алексинац 1. и 16. сваког месеца у 8 сати пре подне, а полазили са границе за Београд 6. и 12. сваког месеца. У Јагодини су писма и аманети примани 1 сат пре доласка поште и „делижанса“.

Устроеније поштанског заведенија из 1843. г. замењено је „Уредбом поштанском“ од 27. октобра 1847. г. којом се уводе две пошатнске зоне: прва за растојање преноса до 12 сати јахања и друга преко 12 сати. Занимљиво је да су новине (штампа) преношене бесплатно.

Према најстаријем пронађеном писму са жигом у Јагодини је пошта почела са радом јуна месеца 1843. г. Овај жиг се користио све до 21. марта 1863. г., док је жиг „П Јагодинска“ био у употреби од 8. марта 1866. до 13. јула 1866. г. Жигови су израђивани од дрвета, ћирилицом, у црној или црно-плавој боји. Жиговима су се поред ознаке места стављале и ознаке „наплаћено“, „препоручено“ итд. Истовремено се препоручује да се сви жигови који се на писма ударају „у чистоти одржавају“ да би се слова и бројеви разазнавали.

Нове одредбе о развоју поштанског саобраћаја у Србији

Употреба поштанских марака у Србији као средства плаћања поштарине везује се за рад аустро-угарске конзуларне поште у Београду која је, непосредно по издавању поштанских марака у Аустрији (1. јуна 1850. г.), издала саопштење преко „Србских новина“ да ће се при царској конзуларној пошти у Београду за франкирање писама користити „писмоносни белеге“ („бриф марке“). Предлог за увођење поштанских марака у Србији потекао је од Главног трговачког одбора у Београду 23. маја 1863. г. који је истакао потребу да се „у близини цркве (Саборне) постави неколико кутија за пошту“ а ако ово не буде могуће предлагано је да Пошта има у продаји „поштанске марке у виду штемпла“ које би имале вредност поштанске таксе. Тако су у Београду у Савамали постављени први поштански сандучићи за писма за које се поштарина плаћала унапред.

Дефинитивни предлог за увођење поштанских марака у Србији учинило је Министарство унутрашњих дела Србије 14. јуна 1865. године, па је на основу њега „Правитељство решило и код нас поштанске марке увести“. Како у Србији није имало услова за штампање марака, упућен је у Беч Стеван Рајчевић са задатаком да нађе гравера „штемпова“ и да се обрати царској штампарији у Бечу за њихову израду. Нацрт и гравуру у дрвету прве српске марке урадио је бечки литограф Кацлер. На марци је био отиснут лик кнеза Михајла Обреновића, а вредности марке су биле 40 пара, 20 пара, 10 пара, 2 паре и 1 пара. Штампање је завршено 16. јуна 1866. г. Употреба марака обнародована је у „Србским новинама“ 21. јуна 1866. године, следећим текстом: „Такса на писма и остала пошиљања за писма плаћаће се у маркама од 1. идућег месеца Јулија за све поште“.

Овим одредбама поштански саобраћај је још више добио у ефикасности и експедитивности. Од 1856. године мезулане су се почеле градити по плану и од бољег и тврђе материјала. Зграда се делила на два дела: просторија за поштанску канцеларију и стан поштара одвајали су се собом за суручије и кухињом, од просторије за боравак коња, која је могла бити и од слабијег материјала. Тиме се чистоћа у поштама знатно боље одржа-

вала, јер је део за стоку морао имати трем за сено и остављање коњске опреме и то је био одвојен објекат.

Услуга је, међутим, и даље била на ниском нивоу. Путници и татари спавали су у једној просторији на дрвеном поду покривајући се губерром. Пошта се носила у кожним бисагама или нарочито шивеним кесама у недрима, ако се носио новац или нека драгоценија вест. Јагодинска пошта је 1855. године, имала 4 поштарара и 22 коња. У попису житеља Јагодине из 1863. г. помињу се следећи поштари: Атанасије Илић, поштоноша, Копа Гојковић, поштоноша, Јован Рајковић, поштоноша, Илија Игњатовић, поштоноша и Стеван Миленковић, поштар. Поред њих помињу се и службеници новоотворене телеграфске штације у Јагодини: Стеван Николајевић, руководитељ телеграфа и Алекса Остојић, телеграфиста.

Може се закључити да је развој поштанског саобраћаја у Србији прве половине XIX века био подстакнут интензивним политичким и војним догађајима који су били пресудни за њену независност и друштвени препород. Појава првих уставних институција, привредних и индустријских објеката и њихово даље функционисање није се могло остварити без ширег повезивања у централни систем владавине, с једне стране, и веза са Аустријом, Турском, Русијом и другим земљама на другој страни, од чије је политике зависила и дипломатска усмереност Србије.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Архив Србије, Збирка Мите Петровића, Кнежевска Канцеларија, Совет, Министарство унутрашњих дела, Министарство финансија.
- 2 Велимир Сокол, *Најстарији извори за историју гласничких организација робовласничких монархија старог вијека*, ПТТ — архив бр. 15 Београд, 1969.
- 3 Исти, *Куирске везе преко Балкана у XVI вијеку* ПТТ — архив бр. 7 Београд, 1961.
- 4 Nikola Gulan, *»Curssus publicus«*, РТТ — архив бр. 9 Београд 1963.
- 5 Исти, *Мезулански саобраћај и татарско-гласничка служба у Србији*, ПТТ — архив бр. 3 Београд 1959.
- 6 Тривун Теслић, *Први прописи о организацији поштанског саобраћаја у Србији*, ПТТ — архив бр. 20 Београд 1966/67.
- 7 Милован Ковачевић: *Весници и поште кроз векове*, Београд 1938.
- 8 Мита Петровић: *Установе и финансије обновљене Србије I и II* Београд 1883.
- 9 Михајло Обреновић, *Милош Обреновић*, Београд 1910.
- 10 Емил Цветић, *Стара Јагодина*, Јагодина 1910.
- 11 Јоаким Вујић, *Путештвије по Србији*, 1926. године
- 12 Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија* в. „Мезулане“.
- 13 *Зборник Закона и уредаба*, књига III Београд 1845.
- 14 Завичајни музеј Светозарево: *Привредна историја*, Саобраћај Фасцикла I